

Mirko Šikić

SOCIOLOŠKA ANALIZA OBITELJI DANAS

Tema koju obrađujem isključuje zaključke praktičnog reda. Ipak, htio bih da ovo bude pokušaj da se označi okvir unutar kojega bi trebalo smjestiti konkretne probleme. Bez toga okvira vjerujem da bi bilo teško razmrsiti toliko urgentna pitanja s kojima se susreće suvremena obitelj. Htio bih da to bude pokušaj ukazivanja na probleme koji se danas postavljaju pred obitelj u situaciji neizbježnog pritiska novog društva. Kad kažem da je obitelj danas izložena pritisku novog društva, onda ne mislim toliko na političku situaciju i njene reperkusije na obitelj konkretno na ovom našem prostoru i u ovim našim prilikama i neprilikama (iako je i to veoma važan faktor kad se govori o obiteljskoj problematici). Međutim, to bi bila tema za sebe i mogla bi se obraditi pod drugim vidom, na primjer: obitelj u socijalističkom društvu, marksistička ideologija i njezin utjecaj na obitelj, i si.

Ono na čemu bih se ovdje htio zadržati pomalo je iznad te naše sasvim konkretne situacije, ali je i uključuje; ima karakteristike svjetskih razmjera jer se radi o fundamentalnim procesima koji kao posljedica nove civilizacije ozbiljno potresaju i ugrožavaju tradicionalan tip obitelji. Kriza tradicionalnog tipa obitelji danas je u svijetu toliko evidentna da je gotovo ne bi trebalo ni dokumentirati. Kažem, kriza tradicionalnog tipa obitelji, jer se ne radi toliko o krizi naravne potrebe čovjeka da voli i da živi s voljenom osobom koliko o načinu kako živjeti taj život u prilikama koje su sasvim drukčije od onih do jučer.

Jedno od pitanja koja zaokupljaju današnje sociologe jest: kakva će biti sudbina obitelji u svijetu industrijske civilizacije? Neki predviđaju

jednostavno smrt obitelji osnovane na braku. Prema njima ona bi polako nestala da bi njezine tradicionalne funkcije preuzele specijalne institucije modernog društva. Drugi govore samo o nestanku stare patrijarhalne obitelji, koja bi trebala da ustupi mjesto novom tipu obitelji. Ta druga pretpostavka čini mi se vjerojatnijom i prihvatljivijom. U vezi s tim pretpostavkama podsjetimo se na neke primjere zajedničkog življenja obitelji koje kod mnogih izazivaju zbunjenost i ogorčenje jer zbog novina koje zastupaju djeluju abnormalno. U posljednje vrijeme govori se i piše se o tzv. »eksperimentalnim zajednicama« u nekim zemljama sjeverne Evrope, o tzv. »kalifornijskim obiteljima«, čije promiskuitetsko ponašanje izaziva zgražanje i što već pomalo kao da postaje karakteristika stanovitog ekonomski i politički vrlo razvijenog društva. Ako su sve te perverzности simptomatične za društvo visoke civilizacije, onda je možda imao pravo onaj tko je napisao da civilizacija vodi u propast. No nadajmo se da je opravdana i nada da su sve perverzности, bez kojih nije bilo, uostalom, nijedno razdoblje u povijesti čovječanstva, ipak samo prolaznog karaktera. U svakom slučaju sve pojave u društvu koliko god izgledale čudne, perverzne i nemoralne, razlog su da se nad njima zamislimo jer mogu biti, a često i jesu, reakcija na mnoge defekte dojučerašnjeg društva. Ipak mnogi se danas pitaju da li će ti eksperimenti, kao i drugi, još radikalniji, istisnuti dosadašnji način obiteljskog života. A s time je onda u vezi i još jedno pitanje: ima li u tom društvu, a još više u onom koje će doći, još mjesta za obitelj i, ako ima, kakav će se tip obitelji afirmirati i preživjeti? Odgovor na to posljednje pitanje zapravo je i rješenje onog prvog. Drugim riječima, obitelj u modernom društvu preživjet će i održati se u ovom osnovnom obliku, zavisno o društvenim uvjetima u kojima živi.

U usporedbi s Crkvom, koju posljednji Koncil nastoji ubaciti u vrijeme u kojemu živi, ako želi da bude kvasac i svjetlo upravo ovom vremenu, i obitelj, želi li se održati, mora prihvatiti *aggiornamento*. A to ipak nije isto što i oportunitizam.

Razmišljanja sociologa nad problemima o kojima je riječ u svakom slučaju su nekompletna i parcijalna. To su razmišljanja koja zahvaćaju samo jedan dio istine i baš zbog toga nužno nepotpuna. Sociolog se zapravo ograničava na opisivanje činjenica, pokušava zamijetiti u činjenicama zakone vjerojatnog razvoja. U najboljem slučaju on je u mogućnosti da na temelju evidentnih pokazatelja predvidi smjer prema kojemu se ide, ali nije u stanju da sudi da li je stanje do kojega se stiglo zaista ispravno i da li nova situacija zaista odgovara zahtjevima zrelog čovjeka.

Međutim, koliko god sociološka promatranja bilo kojeg fenomena u nekom društvu mogu izgledati i jesu vrlo relativna, kao što je, uostalom, sve ljudsko relativno, ipak ona posjeduju veći ili manji stupanj vjerojatnosti, koja u svakom slučaju zaslužuje pažnju intelektualno iole poštenog promatrača koji ne apsolutizira i ne mitologizira stvari po sebi vrlo relativne i koji društvene fenomene shvaća i prihvaća kao znakove vremena.

Pokušavajući nazrijeti »kamo ide« suvremena obitelj, promatrat ćemo je u njenoj trostrukoj fazi razvoja: ruralno-patrijarhalnoj fazi, fazi trans-

formacije i u fazi njezine današnje ili sutrašnje strukture i funkcije. Sve te tri faze uključuju se u proces razvoja društva od rurarnog do tehničko-industrijskog kojemu se i ovo naše društvo, iako usporenijim tempom nego ono na Zapadu, ipak nezaustavljivo približava.

Jedno je, čini se, sigurno: određeni tip obitelji na putu je k likvidaciji. U ovom je momentu veoma važno uočiti koje su to bile njezine pozitivne, a koje negativne karakteristike; uočiti činioce koji su utjecali na tu promjenu i konkretne mogućnosti koje pruža novo društvo za nove tipove obitelji.

/. Rurarno-patrijarhalna obitelj

Obitelj rurarnog tipa koja danas doslovno izumire, ili će se u našim prilikama s njom to dogoditi sutra, bila je veoma solidna institucija, skupina koja je posjedovala veoma jasnu i funkcionalnu strukturu. Upravo zbog toga bila je društveno veoma važna. Predtehničko društvo moglo bi se definirati kao društvo kojemu je fundamentalna baza bila obitelj. Nije slučajno da se npr. o talijanskom društvu u prošlom stoljeću pisalo kao »obiteljskoj federaciji«. Nije tome tako davno da se i u ovim našim prostorima obitelj tretirala kao osnovna ćelija na kojoj počiva društvo. Ona se kao takva kod nas tretira još i danas, što je (može biti) sasvim istinito budući da se većina našeg društva, rekao bih, još uvijek nalazi bliže rurarnom nego tehnološko-industrijskom tipu. No predvidimo li, i to sa sigurnošću veoma veliku vjerojatnost da ni ovo naše društvo neće mimoići proces industrijsko-tehnološke civilizacije Zapada koji se dobrano već l osjeća na svim područjima društvenog života, onda i kod nas koncepcija 0 obitelji i njezinoj funkcionalnosti mora doživjeti stanovite promjene.

Tek pred nekoliko desetljeća društveni faktori bili su gotovo drukčiji od ovih danas. Nije još bilo tako važnih ekonomskih organizacija, nisu postojale ni velike industrije; a političke organizacije utjecale su na relativno veoma malen dio stanovništva. Nisu još postojale ni velike rekreativne organizacije, kao masovni turizam i sport. Postojale su tek neke prilično ograničene socijalne formacije, koje su djelovale u okviru malih rurarnih zajednica. Među tima npr. mjesna zajednica sasvim lokalnog dijapazona, župa, razna zanatska udruženja. Nad svima je dominirala obitelj kao socijalna institucija od najveće važnosti. Zbog toga se rurarno društvo definira još i kao »familiarističko društvo«. Izraz »familiarizam« znači da je sva društvena aktivnost i iskustvo čovjeka predtehničkog društva bilo uvjetovano od obitelji. To, nadalje, znači da je obitelj bila faktor koji je najradikalnije i najdublje utjecao na formaciju čovjeka. Obiteljska iskustva i tradicionalne kvalitete koje je trebalo njegovati i prenositi s generacije na generaciju odražavale su se duboko uvjerljivo na svakom pojedinom članu. I to ne samo zato što je obitelj kao institucija bila solidna l stabilna nego i zbog toga što je bila mnogobrojna i funkcionalno bogata. Rurarna obitelj koncentrirala je u sebi mnogobrojne aktivnosti. Ne samo

da je to bio ambijent gdje su se idealno realizirale seksualno-reproduktivne funkcije nego i idealan prostor odgojne aktivnosti. Obitelj je bila središte i proizvodnje i potrošnje, bila je prostor i ambijent gdje su i mladi i stari nalazili i zaštitu i utočište. Ona je osiguravala svakom pojedincu sve ili gotovo sve odgovore na fundamentalna pitanja i potrebe, tako da se unutar obitelji odvijao tzv. proces socijalizacije, koji se sastoji u pripremi mladeži da se dobro uključi u socijalni ambijent. Ovo zadnje — čini mi se — veoma je važno naglasiti jer je upravo taj aspekt obiteljske funkcije doživio ili doživljava najradikalnije promjene. Obitelj rurarnog tipa prilično je dobro služila ciljevima predtehničkog društva jer je bila njegov bitan i nezamjenljiv element.

U sebi samoj, s obzirom na svoju unutrašnju strukturu, obitelj je bila veoma dobro organizirana. Otac je posjedovao autoritet priznat od svih ostalih članova, štoviše, takav da je često prelazio u autoritarizam, manifestirajući se kao zlorabica samog autoriteta na uštrb slobode ostalih članova obitelji.

S obzirom na svoju posebnu odgojnu odgovornost, funkcija obitelji bila je veoma jasna i jednostavna: prenijeti tradicionalne vrijednosti, i to u formi koja nije podnosila nikakvih sukoba mišljenja ni konflikata. Uloga škole — ako je uopće postojala — imala je gotovo isključivo funkciju osnovnog obrazovanja, zadirući veoma malo — bar ne direktno — u tradicionalan obiteljski odgoj. Nije bilo ni televizije ni ostalih sredstava masovnih komunikacija, tzv. mass-medija. Nisu postojale ni omladinske organizacije, bar ne u današnjem smislu, koje bi mogle utjecati na mladež sa svojim vlastitim vrijednostima, načinom ponašanja i prosuđivanja. Pojam »postati čovjek« u rurarnom društvu bio je fundamentalno uvjetovan sistemom vrijednosti koje su proizlazile iz obitelji. Taj sistem obiteljskih vrijednosti predtehničkog društva nije gotovo nikad osporavao na sasvim određen način neki drugi sistem budući da je društvo bilo prilično jednostavno organizirano te eventualni drugi sistemi vrijednosti i ideje kojima je društvo pokušalo utjecati na mlade nisu bili tako teško sukobljivi s onim obiteljskima. Od istih tradicionalnih modela vrijednosti živjelo je i društvo i obitelj.

Patrijarhalna obitelj, tako strukturirana, jaka kao skupina, opskrbljena autoritetom, bogata članovima, nadležstvima i funkcijama, bila je također, općenito govoreći, bogata i religioznim vrijednostima. Iz generacije u generaciju tradicionalno se uspostavljala recipročna veza između obiteljskog ponašanja i religioznih motivacija. Zadnji razlog uvjerenja koja su podupirala strukturu obitelji, premise na kojima su počivali autoritet, stabilnost i jedinstvo, u krajnoj liniji bazirali su se na religioznim vrijednostima. Obitelj se smatrala svetom realnošću. Iako ne uvijek duboko svjesno življene, ali zato podupirane rigoroznom socijalnom kontrolom, koja je proizlazila iz čitavog ambijenta, religiozne motivacije su u veoma znatnoj mjeri vršile svoj utjecaj na koncepciju braka, seksualnosti, odgoja itd.

Osim toga, obitelj je bila veoma osjetljiva na religiozne vrijednosti i u smislu svoje vlastite religioznosti izražavane općenitom religioznom praksom (krunicom, na primjer, i raznim drugim obiteljskim molitvama), svetom i nepovredivom tradicijom.

Obitelj rurarano-patrijarhalnog tipa imala je bez sumnje mnogo svojih pozitivnih aspekata, ali i onih negativnih. Konstituirana onako kakva je bila, patrijarhalna obitelj sačuvala je mnoge autentične vrijednosti: solidarnost među članovima, jak osjećaj grupne pripadnosti, živ smisao za tradiciju. Osim toga, bila je ispušni ventil i kompenzacija za tolika nezadovoljstva i frustracije nagomilane u čovjeku koji je živio u društvu socijalno još nerazvijenom i nesposobnom da mu riješi mnoge bitne životne probleme. Takva obitelj bila je odgovor na potrebu sigurnosti, stabilnosti, prihvaćanja, osnovanom na iskustvu osobnog kontakta, emotivno i afektivno toliko važnog. Bilo je to stvarno unutrašnje bogatstvo naći se zajedno u takvom tipu obitelji. Još veći osjećaj zajedništva čovjek je mogao doživjeti u suživljenju patrijarhalnog karaktera gdje je nekoliko obiteljskih skupina, međusobno koordiniranih, kooperiralo u zajedničkom obiteljskom pothvatu, što je pretpostavljalo vrlo visok smisao solidarnosti, vjernosti i stabilnosti.

Međutim, obitelj rurarano-patrijarhalnog tipa imala je i svojih negativnih aspekata. U mnogim svojim oblicima nije bila sposobna da daje prostora aktivnosti, inicijativi i kreativnosti pojedinaca; bila je više preokupirana skupinom kao institucijom koja treba da funkcionira i da bude spremna odgovoriti na određene potrebe praktičnog karaktera, nego što se bavila problemima pojedinaca. Ista opasnost, čini mi se, krije se i tako se često manifestira i u društvu gdje se na račun »općih« interesa, koji mogu biti veoma problematični, guši osobnost i inicijativa pojedinaca uza sve to što se često govori o nekoj borbi za čovjeka. Od tih opasnosti, nažalost, nije imuna ni Crkva.

Često se pokazalo evidentnim da su iz patrijarhalnih obitelji izlazile osobe pasivnog karaktera s mentalitetom stada, nedovoljno sposobne da se adaptiraju eventualnim promjenama u društvu. Nije li tome dokaz i ono upadno nesnalaženje i dezorijentacija na bilo kojem području društvenog života, pa i onom vjerskom, što ih vidimo kod patrijarhalnih obitelji naše Dalmatinske zagore, kad se nađu u gradskoj ili prigradskoj sredini, ili naših mladića i djevojaka iz tzv. dobrih katoličkih seoskih obitelji koji se gube u gradskim sredinama. A bilo bi veoma primitivno tvrditi da je tome kriva samo pokvarenost grada i moderne civilizacije.

Jedan od negativnih plodova patrijarhalno-rurarnog tipa obitelji jest i stanoviti partikularizam, tj. sposobnost adaptacije i solidarnosti s vlastitom skupinom, ali ne i s nekom drugom; zatim vrlo malena otvorenost prema drugima, konzervativizam i tradicionalizam. Zbog svih tih negativnih momenata patrijarhalno-rurarne obitelji često su formirale osobe koje po sebi veoma teško postižu nivo zrelosti nužan u dinamičnom društvu.

Te negativne aspekte, čini mi se, nužno je naglasiti u ovom našem vremenu prijelaza iz predtehničkog u tehničko-industrijsko društvo. Iz

svega toga otkriva se veoma mala funkcionalnost stare patrijarhalne obitelji s obzirom na zahtjeve koje su stvorile ili stvaraju nove životne situacije. Taj negativan sud takve obitelji ne želi biti apsolutan. Radi se o tipu obitelji koji je odgovarao svom vremenu, o tipu obitelji sposobnom da daje mnogo svojim članovima u odnosu prema potrebama onih društvenih uvjeta, ali nesposobnoj da se uključi u društvo na zadovoljavajući način nove generacije rođene ili nastanjene u urbano-industrijskom ambijentu. Ne može se zaniijekati da ta nesposobnost patrijarhalne obitelji da preživi u novim uvjetima nije prouzročena i osiromašenjem i nebrigom od strane samog tehničkog društva, no istina je i to da je tome uzrok i stanovita bolesna nostalgichnost za preživjelim tipom i strukturom obitelji, i način odgoja, i ograničena iskustva, i zatvaranje takvih obitelji u sebe same, čime se formira stanovit geto koji je, kao i svaki geto, osuđen na propast.

II. *Obitelj u fazi transformacije*

Razvoj znanosti i tehnike proizveo je industrijalizaciju, koja ima kao posljedicu vrlo brzu urbanizaciju i masovnu emigraciju, a iznad svega unosi u društvo ritam transformacije i nezaustavljive promjene.

Staro rurarno društvo, mirno i stabilno, koje nije doživjelo znatnije promjene u toku čitavih nekoliko stoljeća, u procesu je raščlanjivanja i raspadanja. Rađaju se novi oblici društvenog življenja, stvaraju se nove potrebe i mogućnosti života koje se prije nisu mogle ni zamisliti. Sve se to događa uz cijenu velikih žrtava i čovjeka kao pojedinca i obitelji kao zajednice, izazivajući duboku transformaciju koja dovodi u pitanje mnoge vrijednosti. Industrijsko ili industrijalizirajuće društvo, na primjer, privlači radnu snagu u gradove, izazivajući time napuštanje sela i dijeljenje jednog ili više članova obitelji kroz velik dio dana od obitelji same. Ta nužna odsutnost oca, majke ili djece od obiteljskog ognjišta ne izaziva samo određene posljedice s obzirom na kompaktnost obitelji već i s obzirom na odgoj. Dok je prije mladi zemljoradnik stjecao svoje ljudsko iskustvo obrađujući zemlju svog oca oko svoje kuće, ne udaljujući se od obiteljskog ambijenta, sada je pozvan da se razvije kao čovjek i putem iskustva koje mora stjecati izvan tog ambijenta. Isto se to događa i mladom službeniku, inženjeru i ostalim raznim zanimanjima. Osim rada i radnih uvjeta sve se više organizira i zabava i upotreba slobodnog vremena kao aktivnost izvan obiteljskog kruga, i to na način koji je mnogo lakši i mnogo više zadovoljava. Jednom riječju, sve ili gotovo sve aktivnosti koje su nekad bile koncentrirane oko obitelji izvode se sada na organiziraniji i privlačiviji način u ambijentu specijalnih institucija, formiranih upravo zato da na specijalan način odgovore ljudskim potrebama. Istina je da u svemu tome ima i veoma mnogo komercijalnih interesa te da ljudske potrebe često nisu u prvom planu, no to nimalo ne umanjuje utjecajnu važnost industrije zabave. Svi ti fenomeni postupno vode osiromašenju nekadašnje obiteljske funkcionalnosti. Proizvodna funkcija već je

prešla na veće ili na manje ekonomske i industrijske organizacije koje proizvode potrošačka dobra i plasiraju ih na tržište, vršeći time jak društveni pritisak, budući da potrošnja sve više raste. Obitelj više nije u stanju da kontrolira ekonomski razvoj jer u sve većem broju slučajeva više nije proizvodna, već samo potrošačka jedinica.

Nešto slično događa se i s odgojnom funkcijom obitelji. Pred stotinu pa i manje godina djeca iz znatnog dijela seoskih obitelji nisu čak imala potrebu da idu u školu da bi kao osobe bile sposobne da se adekvatno uključe u društvo, bilo je dovoljno da dođu u doba zrelosti, da znaju baratati poljoprivrednim ili ribarskim alatom i da nauče četiri osnovne računске operacije. To je bilo često sasvim dovoljno da bi se takva osoba održala, pa čak i dobro stimulirala u seoskoj sredini. Da netko postane odrastao čovjek nije mu baš bilo nužno da ide u školu. Obitelj je bila faktor socijalizacije i odgojna institucija više nego dovoljna za ciljeve i zahtjeve jednostavnog i tradicijskog društva.

Danas, naprotiv, društvo postaje sve kompleksnije. Od mlade generacije ono sve više zahtijeva nužnost specijalizacije i određene formacije, ne samo na planu tehnološko-teorijske spoznaje, nego također i na odgojnom planu osobne formacije. Međusobni odnosi izazvani sve raznovrsnijim društvenim činionicima postaju sve kompleksniji, a to onda opet lančano izaziva povećanje odgovora koje treba dati na planu odgoja da bi se od djeteta formirao odrastao čovjek, ili, još bolje rečeno, da bi mu društvo ili sredina pomoglo, stvarajući uvjete da se njegova osobnost što bolje i potpunije razvije. Upravo zbog malo prije spomenutog osiromašenja funkcionalnosti obitelj danas nema mogućnosti da sama odgaja. I zato je sve više nužno da joj u tom pomognu i druge odgojne institucije. Crkva, i kao Božji narod i kao zajednica onih koji su povjerovali Kristu, i pojedinac koji životno prihvaća principe Kristove Radosne vijesti, osjećat će pomoć kršćanskoj obitelji u njezinoj odgojnoj funkciji kao obvezu od koje se nitko ne može osloboditi.

Funkcije obitelji reducirane su, dakle, u mnogočemu s obzirom na prošlost. Zbog mnogočeg bi možda bilo razloga za žaljenje, ali u ovo vrijeme je važnije od žaljenja i plača za tzv. dobrim, starim i nepovratnim vremenima: uočiti situaciju kakva ona zaista jest, napose u ovim našim prostorima i u ovoj našoj stvarnosti, te postaviti funkcionalni naglasak obitelji ondje gdje će on zaista biti efikasan.

Obitelj bi po mom mišljenju trebala da bude prostor i ambijent koji mladima pomažu da se odgoje kao što potpunije osobe, a to onda nužno sve više uključuje i puno povjerenje bez paternalističkih i maternalističkih stavova roditelja, gdje roditelji tretiraju svoje sinove i kćeri kao djecu i onda kad su prešli 20 ili čak 30 godina. Postoji opasnost, koja se, nažalost, veoma često osjeća i u našim obiteljima, a ta je da roditeljska ljubav postaje egoizam. Djeca se često odgajaju za sebe, a ne za njih same i za drugoga. Takav mentalitet ima onda za posljedicu često sukobe i nerazumijevanje na relaciji roditelji — djeca i još prije nego što sva djeca osnuju vlastitu obitelj, a da se o stanju i o međusobnim odnosima nakon toga

uopće i ne govori. Nije li upravo u tom krivom odgoju korijen sukoba roditelja i njihove oženjene djece ili, još češće, na relaciji svekrva — nevjesta?

Koja je, dakle, ta nova »struktura« obitelji na izlazu iz transformacije izazvane industrijsko-tehnološkom civilizacijom i kakva je to njezina specifična funkcija?

III. *Obitelj danas (sutra), njezina struktura i funkcije*

Današnja obitelj doživljava *osiromašenje* ukoliko se broj njezinih članova osjetno smanjio. Danas se govori o tzv. obitelji »jezgre«, tj. o obitelji koja uz roditelje uključuje još samo djecu, čiji se broj također osjetno smanjio. Iz takvog tipa obitelji isključena je prisutnost starijih, koji su, za razliku od onog patrijarhalnog, postavljeni na rubnu situaciju. Zbog toga starije osobe u takvom položaju postaju socijalni problem, to više što zbog produženja srednje starosne granice njihov broj postaje sve veći.

Osim brojčanog osiromašenja današnja obitelj doživljava i *strukturno slabljenje*. Ona sve više prestaje da bude realna solidna institucija i sve više postaje nesolidna skupina. Ta nestabilnost proizlazi iz same činjenice što je današnja obitelj dio krajnje dinamičnog društva, gdje je u toku ili će to sve više biti brz ritam transformacije, gdje je sve više-manje prilično provizorno i relativno. Osim toga, pali su ili padaju oslonci tradicije, ideologije, uvjerenja koja su čuvala nepovredivim obiteljski autoritet, dok, s druge strane, sve više prevladava ideja jednakosti, koja i u obiteljski ambijent unosi demokratizaciju vlasti i autoriteta. Taj moment je veoma važan za razvoj odgojnog procesa jer sve više dolazi do izražaja jednaka raspodjela odgovornosti, dužnosti i prava i u obiteljskom ambijentu. Neki sociolozi smatraju — a to, čini mi se, nije daleko od istine — da takva koncepcija obiteljskog međuodnosa proizlazi iz činjenice što je žena danas postigla drukčiji društveni položaj ukoliko je uklopljena u proizvodni sistem. Time se u biti mijenja njezina važnost i u obiteljskom ambijentu ukoliko kao član obitelji proizvodi pa, prema tome, ima pravo i na suupravljanje i suodlučivanje u obitelji.

Postoji i sve više dolazi do izražaja još jedna tendencija, koju patrijarhalna obitelj nije poznavala i koja u procesu demokratizacije društva teži da bude i izričito priznata. To je težnja djece da i u obitelji diskutiraju, da iznose vlastite ideje, da drže do vlastite važnosti, da osporavaju. Međutim, ukoliko ta nova važnost žene i djece, ta težnja za ljudskom autorealizacijom, nije rezultat zdravog osjećaja odgovornosti, taj proces demokratizacije može imati loše posljedice.

Proces slabljenja tradicionalne obitelji može dovesti do novog obiteljskog modela koji se širi u Sjevernoj Americi, a sličnih pokušaja ima i u Evropi. Taj model zove se engleski »companionship«, što bi se moglo prevesti našim izrazom »zajedničarstvo«, a radi se o skupini koja živi zajedno vezana ne toliko juridičkim vezama (kao npr. brak) već sasvim obiteljskim

afektom. Takav tip nije fundiran na ugovoru — ili mu se bar pridaje veoma mala važnost — već samo na recipročnom consensusu. Zbog toga među njima ne postoje više odnosi bazirani na autoritetu ni na odnosima vlasti, već jednostavno na platformi prijateljstva, spontanosti, afekta.

Ukoliko odnosi takvih obiteljskih skupina ne tendiraju perverziji i međugrupnom promiskuitetu, možda to može biti uspjeti pokušaj, jer se zapravo u biti ne radi toliko o nečem protunaravnom koliko o stavljanju naglasaka na ljubav i na prijateljstvo, a ne toliko na juridički element međugovora koji opet nije često u stanju da sačuva monolitnost braka. Uostalom, i II. vatikanski sabor stavlja naglasak upravo na bračni consensus, a ne toliko na ugovor, čime ga ipak ne isključuje. Bilo bi preuzetno tvrditi da Koncil time favorizira prije spomenuti tip obitelji i možda bi bilo prerano dati zeleno svjetlo takvim pokušajima, no u biti sve skupa i nije tako skandalozno kao što se na prvi pogled čini. Stanovite nespornosti i poteškoće mogu pri svemu tome stvoriti socijalne reperkusije u institucionaliziranom i konvencijalnom društvu, koje mogu izazvati takvi pokušaji.

Obitelj se otvara procesu *personalizacije*, što znači da se u novom socijalnom kontekstu naglasak ne postavlja toliko na probleme obitelji kao skupine i institucije, već u prvom redu na probleme pojedinaca i na njihove međuosobne odnose. Čini se da se nova obitelj povlači u samu sebe, dajući maksimum važnosti odnosima među supruzima (posebno na planu afektivnog i emotivnog razumijevanja), odnosima između roditelja i djece, odnosima među samom djecom, mogućnostima i poteškoćama oko autorealizacije i osobne zrelosti pojedinih članova u krugu obitelji.

To naglašavanje razvitka osobnosti u obiteljima ima svoju veoma veliku važnost, ali postoji opasnost prenamaglašavanja samo internih problema obitelji, što onda vodi gubitku kontakta s ostalima izvan uskog kruga obitelji i pretvara se u svojevrsan egoizam. Postoji opasnost da takva introvertirana obitelj postane mala zatvorena skupina, mali geto koji se više ne zanima što se događa u njegovoj okolini i koji, baš zbog toga, polako slabi jer postaje neosjetljiv na pozive i stimuluse što dolaze izvana. Tako se stvara opasan krug utjecaja: s jedne strane društvo izaziva slabljenje obiteljske strukture (to opet na svoj način olakšava njeno zatvaranje u samu sebe), dok, s druge strane, upravo to zatvaranje vodi izolaciji i slabljenju obitelji. Spas od te opasnosti ovisi o stupnju otvaranja društvu koje se mijenja.

Moglo bi se pomisliti da suvremena obitelj tipa o kojemu smo malo prije govorili pomalo *stoji na rubu* društvenog konteksta. I doista, obitelj" oslabljena i zatvorena u samu sebe osuđena je da sve manje računa na društvo koje postaje sve kompleksnije, organiziranije i racionaliziranije. Ako pogledamo na strukturu industrijskog društva, vidimo da ga sve više vode i ponašanje mu diktiraju velike političke, ekonomske, odgojne i rekreativne organizacije (u nekim društvima i crkvene), dok male skupine obiteljskog tipa čini se da su sve više isključene iz te igre. Dinamika suvremenog društva ne ovisi više o obitelji, već o velikim organizacijama,

a one se ne obraćaju više glavi obitelji, već pojedincu. Komunitarni ambijent, tako karakterističan za predtehničko društvo, sve više ustupa mjesto onom »društvenom«. To s jedne strane vodi širokoj otvorenosti prema univerzalnoj solidarnosti, dok, s druge strane, potiče gubitak vrijednosti življenih u komunitarnom obiteljskom ambijentu.

Pojedinac u preorganiziranom industrijskom društvu živi, doduše, svoj život bogatiji iskustvom, ali što se tiče potpuno ljudskih odnosa često su svedeni na puku formalnost. Čovjek kao da se sve više ponaša kao kotač u mehanizmu društva i kao robot koji funkcionira, ali je sve manje čovjek. Nedostaje mu izmjena emotivnih i afektivnih iskustava koju mu samo mala skupina omogućuje realizirati. Rubni položaj obitelji u društvenom kontekstu odražava se sve više kao vrlo dvoznačna i sasvim negativna tendencija.

Zaključak

Sociološka analiza obitelji, koja nam pokazuje stanovita svjetla, ali i sjene dinamike jednog procesa, upućuje nas na zaključak da se obitelj nalazi na raskršću.

Ako se pažljivo osvrnemo na neke određene elemente koje smo upravo analizirali, čini nam se kao da je obitelj u svom dosadašnjem izdanju i u svojim funkcijama osuđena da polako iščezne. Čini se da njena institucionalna stabilnost slabi, da popuštaju veze i odnosi koji su je dosad karakterizirali, da sve više dolazi u krizu roditeljski autoritet, reducira se njezina brojčanost i funkcije, produbljuje se i komplicira unutrašnja problematika sa svojim konfliktima i sukobima, a njezin rubni položaj s obzirom na društvo kao da sve više raste.

Postoje razne sociološke teorije po kojima bi obitelj trebala nestati. Tako Marx i Engels, Durkheim, Tönnies i drugi, motivirajući svoje prognoze prilično različito, misle da bi društvo moglo, u toku dugog razdoblja, sasvim zamijeniti obitelj, isključujući, naravno, njenu sasvim seksualno-reproduktivnu funkciju.

Te hipoteze polaze od konstatacije da u industrijskom društvu više nema mjesta za obitelj jer da je njezina čvrstoća minimalna, a funkcija nevažna.

U posljednjih nekoliko desetljeća svjedoci smo raznih pokušaja da društvo ili država zamijene obitelj (kolhozi u Rusiji ili kibuci u Izraelu). Međutim, ti pokušaji, kako praksa pokazuje, čini se da nemaju previše izgleda da uspiju. Naprotiv, sa stajališta psihologije i pedagogije među sociolozima sve više vlada uvjerenje da obitelj ima svoje funkcije koje se ne daju zamijeniti nikakvim organizacijama ni socijalnim inicijativama. Čak i među marksistima ima mnogo onih koji smatraju da obitelj nužno odgovara naravnim potrebama ljudske osobe te da ni škola ni partija, kao tzv. agensi socijalizacije, nisu u stanju da zamijene obitelj.

Dakle, hipoteza o potpunom nestanku obitelji ne odgovara fundamentalnim ljudskim potrebama. To je sasvim teorijska hipoteza, koja svoje prognoze, samo djelomično opravdane, bazira na, doduše, sve jačem raspadanju dosadašnjeg tipa obitelji pod utjecajem industrijske transformacije.

Tu se sada rada nova hipoteza: ako obitelj izgleda nezamjenljiva u procesu humanizacije novih generacija, onda treba otkriti »jezgru« bitnih problema na koje obitelj može i mora dati odgovor. Drugim riječima, radi se o tome kako definirati funkcije koje će obitelj moći izvršiti u novom tehnološko-industrijskom društvu, u pretpostavci da ona ne iščezne nego da se samo transformira.

Ta druga hipoteza odnosi se na novu obitelj koju neki nazivaju »obitelj jezgre« ukoliko je, bitno sastavljena od supruga i njihove djece, opskrbljena vrlo malom nadležnošću i funkcijama, društveno manje važna nego nekad. Takva obitelj, osim svoje reproduktivne funkcije, trebala bi nužno izvršiti još i druge dvije funkcije: tzv. *izražajnu i instrumentalnu*.

Izražajna funkcija obitelji sastojala bi se u stvaranju komunikativnog prostora među njenim članovima u kojem bi oni mogli s lakoćom manifestirati svoje afektivne sposobnosti. Ta mogućnost koju bi trebalo pružiti osobi u obiteljskom ambijentu imala bi za cilj uspostavljanje ponovne ravnoteže poremećenih afekata, čega je žrtva individuum u industrijaliziranom društvu. Realizacija afektivnih potreba i sklonosti u krilu obitelji omogućila bi nadvladavanje osjećaja frustriranosti (uništenosti, izigranosti, beznađa), obnovu energije i ponovno postignuće sigurnosti i povjerenja. Osim toga, takva klima recipročne komunikativnosti u obitelji omogućuje veoma zadovoljavajući odgoj, to jest promiče veoma solidnu stabilizaciju osnovnih vrednota.

Instrumentalna funkcija obitelji sastojala bi se u stvaranju otvorenog odnosa prema društvu u kojem obitelj živi. Takav stav uključuje neke posebne odgojne modalitete. Suvremena obitelj treba da bude spremna da shvati i otkrije sve pojave koje proizlaze iz sve dinamičnijeg i kompleksnijeg društva; treba da zna filtrirati kroz vlastito iskustvo sve poruke koje prenose različite institucije pluralističkog društva, treba razraditi, obraditi, prilagoditi vlastitu »kulturu« (tj. skup vrednota, normi i tradicija). Drugim riječima, instrumentalna funkcija obitelji sastoji se u nastojanju da bude posrednik između individua i društva u širokom i teškom procesu socijalizacije.

Odmjereni ekvilibrij spomenutih dviju funkcija (izražajne i instrumentalne) daje obitelji veliko, precizno i nezamjenljivo značenje. S jedne strane ona postaje sve više uvjet bez kojega je nemoguća kompletna psihološka formacija zrele osobnosti, a s druge strane ona postaje nezamjenljiv posrednik vis-a-vis društva. Te dvije funkcije, međutim, ostvarive su jedino u slučaju ako obitelj posjeduje bar minimum stabilnosti i efikasnosti. I obratno, te dvije funkcije mogu postići takav učinak da obitelji dadu ili učvrste već postojeći cilj, stabilnost i čvrstoću.

Vrijednosti suvremene obitelji danas ne ovise više, odnosno ne ovise u prvom redu o zakonskim garancijama ili o tradicionalnim osloncima, nego o njezinoj unutrašnjoj funkcionalnosti na izražajnom i instrumentalnom planu. Prema toj teoriji, koja mi se čini vjerojatnom, ostvarivom i aktuelnom, održat će se u budućnosti onaj tip obitelji koji ozbiljno shvati nužnost dužnosti da osigura svojim članovima *psihološki ekvilibrij* i *otvorenost prema društvu*.

U ostvarivanju toga, življeno zajedničarsko kršćanstvo odigrat će ili bi bar to nužno trebalo da odigra — nezamjenljivu i neprocjenjivu ulogu.

Čini mi se da na kraju treba nadodati još nešto što mi izgleda veoma važnim s obzirom na našu konkretnu društvenu situaciju.

Obitelj ne može biti neutralna prema vrednotama koje društvo zastupa. Njezina dužnost socijalizacije (uključenja u društvo) novih generacija ne može se sada više ograničiti samo na *prenošenje* tradicionalnih sadržaja. Socijalizacija, i još više odgoj znače danas nužno »davanje jedne ponude vrednota« i formiranje »sposobnosti izbora«, slobodno i kritički. Obitelj se danas, pa i kod nas, ne može i ne smije ograničiti samo na to da osposobi individuum za »adaptaciju i nekakvo uključanje u društvo«, pasivno prihvaćajući vrednote koje u njemu prevladavaju, već treba da formira osobe sposobne da izvrše kritički izbor vrednota, bilo da se radi o osobnom stavu prema religiji ili prema politici, inspiriranom slobodom savjesti. Jedino angažman takvih osoba postaje plodan, inače i društvo i Crkva imaju ljude-trske i oportunističke beskičmenjake.

Više se, dakle, ne radi toliko o formaciji u starom smislu riječi koliko o *ponudi vrednota* i odgoju za *zrelu sposobnost izbora*.

Zaključujući ovu sociološku analizu obitelji u transformaciji, mogli bismo ustvrditi da njezina budućnost ovisi o načinu i o mjeri u kojoj se unutar nje same razvijaju *različite uloge njezinih članova* i u mjeri u kojoj se ostvaruju njezine funkcije prema vani, tj. društvu. Nije slučajno da se danas govori o »profesionalizaciji« obiteljskih uloga, posebno onih roditeljskih, što znači da danas, i još više sutra, za zadovoljavajuće ispunjenje roditeljske uloge nije više dovoljna ni tradicija, ni intuicija ni instinkt. Treba »naučiti zanat« biti otac i biti majka kroz dužu i napornu osobnu pripremu. Toliko se danas traži od obitelji čije su dužnosti i zadaci smanjeni brojem, ali povećani važnošću i kompleksnošću i čija lomljiva i problematična struktura zahtijeva specifičnu i konstantnu privrženost i odanost.

Bio bi to sociološki osvrt na obiteljsku problematiku. Ovdje bi nužno još trebao doprinos psihologa, pedagoga, teologa, seksologa i dr, da pobliže i konkretni je označe profesionalne uloge koje nova obitelj očekuje od roditelja.